

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԳՀ ԼԱԲՈՐԱՏՈՐԻԱ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԱՏՐԱՏԵԳ

*Տարեկան ամփոփիչ հանրապետական գիրաժողովի
հոդվածների ժողովածու*

1(1)

Երևան
ԵՊՀ հրատարակչություն
2018

**Հրատարակության և երաշխավորել Երևանի պետական
համալսարանի ՀՀԻ գիտական խորհուրդը**

**Խմբագրական խորհրդի կազմ
Գլխավոր խմբագիր՝**

Սիմոնյան Ա. Հ. (ՀՀ ԳԱԱ
քրթակից անդամ, պատմական
գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր, ԵՊՀ)

Խմբագրակազմ

Մելքոնյան Ա. Ա. (պատմական
գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր, ակադեմիկոս,
ՀՀ ԳԱԱ),

Քեռյան Գ. Մ. (քաղաքական գիտ.
դոկտոր, պրոֆեսոր, ԵՊՀ),

Քոչարով Վ. Վ. (պատմական
գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր, ՌԴ, Սանկտ
Պետերբուրգի պետական
համալսարան)

Սաֆրասոյան Ռ. Ա.

(պատմական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր, ակադեմիկոս,
ՀՀ ԳԱԱ),

Պետրոսյան Գ. Վ.

(բանասիրական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր, ԵՊՀ),

Հովսեփյան Մ. Մ.

(բանասիրական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր, ԵՊՀ),

Մելքոնյան Ռ. Հ. (բանասիրական
գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ, ԵՊՀ),

Ջամալյան Գ. Վ. (հոգեբանական
գիտությունների թեկնածու,
ԵՊՀ),

Հովհաննիսյան Ա. Կ.

(պատմական գիտությունների
թեկնածու, ՀՀ ՊՆ),

**Հիմնադիր և հրատարակիչ՝
Երևանի պետական համալսարան**

Խմբագրության հասցեն՝

ՀՀ, 0025, Երևան,

Ալեք Մանուկյան 1,

ԵՊՀ ռազմավարական

հետազոտությունների ԳՀ

լաբորատորիա:

Հեռ.՝ 094 84-17-67

Էլ. կայք՝ publications.y-su.am

publishing.y-su.am

armcsr.com

Խմբագրությունը կարող

է հրապարակել նյութեր՝

համամիտ չլինելով հեղինակների

տեսակետներին:

e-mail: info@armcsr.com,

publishing@ysu.am

Տպագրական 11.25 մամուլ:

Տպաքանակը՝ 150

Հանձնված է շարվածքի՝

29.03.2018

Հանձնված է տպագրության՝

20.07.2018

**ԱՐՑԱԽՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴՐԻ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ
ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ. ԲԱՑԱՏՐԵԼՈՎ
ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ**

Էրիկ Դավթյան, ԵՊՀ

Որպես Հայաստանի ժամանակակից պատմության կարևորագույն իրադարձություններից և արտաքին քաղաքականության առաջնահերթ խնդիրներից մեկը՝ արցախյան հակամարտությունը եզակի տեղ է զբաղեցնում հակամարտությունների համեմատական ուսումնասիրության համատեքստում: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ արցախյան հակամարտությունը դեռևս չլուծված, շարունակվող գործընթաց է և պարբերաբար հանգեցնում է սահմանի երկայնքով լարվածության ուժգնացմանը, հարկ է համեմատական վերլուծության միջոցով վերհանել հիմնախնդրի հիմնական առանձնահատկությունները, որոնք թույլ կտան հասկանալ հակամարտության բնույթը և արդի շրջանի զարգացումները, լույս սփռել խնդրի կարգավորման հավանականության հարցի շուրջ:

Արցախյան հիմնախնդրի ամենակարևոր յուրահատկությունը խնդրո առարկա տարածքի հարաբերական մեծությունն է: Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ողջ տարածքը կազմում է մոտ 12.000 կմ² (ներառյալ Ադրբեջանի կողմից ԼՂՀ Շահումյանի, Մարտունու, Մարտակերտի շրջանների օկուպացված հատվածները (մոտ 1041 կմ²))¹, ինչը բավական մեծ տարածք է Հայաստանի և Ադրբեջանի պես փոքր պետությունների համար: Այսպես, վերոնշյալ ամբողջ տարածքը կազմում է Ադրբեջանի՝ միջազգայնորեն ճանաչված տարածքի մոտ 13.9%-ը, իսկ ՀՀ-ի և ԼՂՀ-ի տարածքի (միասին հաշված՝ 41.743 կմ²)՝ 28.75%-ը: Բնական է՝ որքան մեծ լինի վիճելի համարվող տարածքը, այնքան կմեծանա հավանականությունը, որ հակամարտող կողմերը միմյանց հանդեպ կդրսևորեն ավելի անտագոնիստական և անզիջում վարքագիծ՝ նպաստելով էքզիստենցիալ սպառնալիքի ընկալման ամրապնդմանը և խիստ նվազեցնելով հա-

¹ Տվյալները ներկայացվում են ԼՂՀ Նախագահի պաշտոնական կայքէջից: Ընդհանուր տեղեկություններ, <http://www.president.nkr.am/am/nkr/generalInformation/>, հղվել է 15.08.2017 թ.:

կամարտության կարգավորման հավանականությունը:

Ավաճան ավելի պատկերավոր դարձնելու համար՝ վերոնշյալ ցուցանիշները համեմատենք աշխարհում մինչ օրս գործող կամ երբևէ գոյություն ունեցած այլ հակամարտությունների հետ: Այսպես, օրինակ, Էլզաս-Լոթարինգիան, որը որպես վիճելի տարածք ձևավորվեց Ֆրանսիայի Ալզասի շրջանի և Լորենի շրջանի Մոզելի դեպարտամենտի հիմքի վրա, կազմում էր 13.123 կմ² տարածք²: Աշխարհի քաղաքական քարտեզի արդի ձևավաճքի պայմաններում Էլզաս-Լոթարինգիայի տարածքը կազմում է Ֆրանսիայի տարածքի ընդամենը 2.4%-ը և Գերմանիայի տարածքի 3.7%-ը: Ընդ որում, եթե հաշվի առնենք այն հանգամանքը, որ այս հիմնախնդիրն այլևս գոյություն չունի և առավել սուր բնույթ ուներ 1870-1871 թթ. ֆրանս-պրուսական պատերազմից հետո, ապա Էլզաս-Լոթարինգիան կազմում էր Ֆրանսիայի և Գերմանիայի տարածքի (ներառյալ գաղութները) համապատասխանաբար 0.1%-ը և 0.4%-ը³, իսկ գերմանական կայսրությանը հաջորդած Վայմարյան Հանրապետության պարագայում՝ 2.8%:

Համանման համեմատություններ կարելի է անել նաև գործող հակամարտությունների հետ: Կուրիլյան կղզիների հարավային հատվածը (Իտուրուպ, Շիկոտան, Կունաշիր կղզիները և Հաբոմայի կղզեխումբը), որոնք վիճելի են համարվում Ռուսաստանի և Ճապոնիայի միջև, կազմում են շուրջ 5.000 կմ² (Ճապոնիայի տարածքի 1.3%-ը և Ռուսաստանի տարածքի 0.02%-ը):

Այս համատեքստում հետաքրքիր է դիտարկել նաև Քաշմիրի հիմնախնդիրը: Քաշմիրը, որը վեճի առարկա է Հնդկաստանի և Պակիստանի (մասամբ նաև Չինաստանի) միջև, զբաղեցնում է ավելի մեծ տարածք, քան ամբողջ Հարավային Կովկասը (շուրջ 223.000 կմ²), սակայն կազմում է Հնդկաստանի տարածքի մոտ 5.7%-ը, իսկ եթե երկու պետությունների միջև վիճարկվող տարածքը դիտարկենք

² Stiu Alsace-Lorraine | Territory, France, Encyclopedia Britannica, <http://www.britannica.com/place/Alsace-Lorraine>, հղվել է 15.08.2017 թ.:

³ Ֆրանսիայի տարածքը (ներառյալ գաղութների) հաշվարկվել է 1915 թ. (մոտ 10.5 մլն կմ²), Գերմանիայինը՝ 1914 թ. դրությամբ (մոտ 3.2 մլն կմ²), տե՛ս Taagepera R., Expansion and Contraction Patterns of Large Polities: Context for Russia, International Studies Quarterly, Vol. 41, No. 3 (Sep., 1997), էջ 502, Germany from 1871 to 1918: The German Empire, 1871-1914, <https://www.britannica.com/place/Germany/Germany-from-1871-to-1918>, հղվել է 13.09.2017 թ.:

որպես Պակիստանի մաս, ապա այն կազմում է վերջինիս տարածքի մոտ 19%-ը⁴:

Այսպիսով, կարելի է հստակ արձանագրել, որ արցախյան հակամարտությունը զուտ վիճելի տարածքի համամասնության համատեքստում անհամեմատ ավելի լուրջ և բարդ խնդիր է, քան գործող այլ կոնֆլիկտները: Միայն այն փաստը, որ ամբողջ Արցախը կազմում է ՀՀ-ի և ԼՂՀ-ի տարածքի (միասին) ավելի քան մեկ քառորդը, արդեն իսկ հուշում է, որ այն ՀՀ գոյատևման, անվտանգության և կայուն զարգացման համար ունի կենսական-նազնավարական նշանակություն: Այս տեսանկյունից հաշվի առնելով վերոհիշյալ ցուցանիշները՝ ճիշտ չէ Էլզաս-Լոթարինգիայի խնդիրը (որը հաճախ ներկայացվում է որպես հաջողությամբ լուծված տարածքային հակամարտության օրինակ) համեմատել արցախյան հակամարտության հետ: ԼՂՀ-ն համամասնորեն զբաղեցնում է այնքան տարածք, որքան ներկայիս Ֆրանսիայի համար Օ-դը-Ֆրանս, Գրանդ Էստ և Բուրգունդիա-Ֆրանշ-Կոնտե շրջանները (միասին) կամ Գերմանիայի համար Բավարիա և Բադեն-Վյուրթեմբերգ երկրամասերը (միասին):

Արցախյան հակամարտության ընթացքի վրա մեծապես ազդում է Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև տնտեսական փոխկախվածության իսպառ բացակայությունը: Պետությունների միջև տնտեսական կապերի շարունակական ինտենսիվացման պայմաններում տնտեսապես սերտորեն փոխկապված պետությունների միջև պատերազմը դառնում է ավելի ծախսատար՝ նվազեցնելով միմյանց դեմ լայնամասշտաբ ռազմական գործողություններ սկսելու հավանականությունը: Ավելին՝ արդի միջազգային հարաբերություններում պետությունները շատ հաճախ սկսում են այլ պետությունների հետ հարաբերությունների քաղաքական և տնտեսական բաղադրիչները դիտարկել տարբեր հարթություններում, ինչի արդյունքում շատ հաճախ քաղաքական սուր տարաձայնությունների և նույնիսկ հակամարտությունների առկայության դեպքում պետությունները շարունակում են ոչ միայն պահպանել, այլև զարգացնել միմյանց հետ տնտեսական հարաբերությունները:

⁴ Ելնելով Քաշմիրի հակամարտության, ըստ էության, հնդկա-պակիստանյան բնույթից՝ սույն հաշվարկում ներառվել է ոչ թե ամբողջ Քաշմիրը, այլ դրա պակիստանյան և հնդկական մասերը (ընդհանուր առմամբ մոտ 185.000 կմ² տարածք):

Ավաճի վառ օրինակ են ռուս-վրացական հարաբերությունները: Չնայած կողմերի միջև 2008 թ. օգոստոսյան պատերազմական գործողություններին և դիվանագիտական հարաբերությունների խզմանը՝ 2010 թ. ռուս-վրացական միջպետական սահմանին վերաբացվեց Վերին Լարս-Ստեփանձմինդա անցակետը, իսկ 2013 թ. Ռուսաստանը հանեց վրացական գինիների ներկրման համար սահմանված էմբարգոն⁵: Ավելին՝ 2008 թ. պատերազմից հետո Ռուսաստանի և Վրաստանի միջև առևտուրը ոչ միայն կտրուկ անկում չապրեց, այլև աստիճանաբար սկսեց աճել, իսկ 2015 թ. Ռուսաստանը դարձավ Վրաստանի երկրորդ առևտրային գործընկերը⁶:

Նույնը կարելի է նկատել նաև հայ-թուրքական հարաբերությունների պարագայում: Չնայած դիվանագիտական հարաբերությունների բացակայությանը և Թուրքիայի կողմից Հայաստանի շրջափակմանը՝ հայ-թուրքական օդային սահմանը 1995 թ.-ից շարունակում է բաց մնալ, իսկ օրինակ երկկողմ առևտուրը, չնայած երրորդ պետությունների միջոցով իրականացվելուն, 2010-2014 թթ. գերազանցել է 200 միլիոն ԱՄՆ դոլարի շեմը⁷:

Ի տարբերություն այս երկու դեպքերի՝ Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև գոյություն չունեն ոչ մի տեսակի տնտեսական հարաբերություններ, և պետությունները տնտեսական որևէ կախվածություն միմյանցից չունեն:

Արցախյան հակամարտության հաջորդ առանձնահատկությունը Հայաստանի և Ադրբեջանի՝ ծով ելք չունենալու փաստն է: Ընդ որում՝ ծով ելք չունենալը հակամարտության վրա թողնում է խիստ միակողմանի ազդեցություն, քանզի Ադրբեջանը սեփական էներ-

⁵ Stu Georgia and Russia re-open land border crossing, <http://www.reuters.com/article/us-georgia-russia-border/georgia-and-russia-re-open-land-border-crossing-idUSTRE6202Z220100301>, հղվել է 10.09.2017 թ., Russian Imports Of Georgian Fruit Resume After Seven Years, <https://www.rferl.org/a/russia-georgia-fruit-imports/25136096.html>, հղվել է 10.09.2017 թ.:

⁶ Stu საქართველოს საგარეო ვაჭრობა 2016, საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური, თბილისი, 2017, გვ. 13 (Վրաստանի արտաքին առևտուրը 2016, Վրաստանի ազգային վիճակագրական ծառայություն, Թբիլիսի, 2017, էջ 13 - վրացերեն), http://geostat.ge/cms/site_images/_files/georgian/bop/External%20Merchandise%20Trade%202015_publication%202016-18.pdf, հղվել է 10.09.2017 թ.:

⁷ Stu Երկկողմ հարաբերություններ. Թուրքիա, <http://mfam.am/hy/country-by-country/tr/>, հղվել է 10.09.2017 թ.:

գետիկ ռեսուրսների վաճառքի շնորհիվ կարողացավ ոչ միայն չեզոքացնել ծով ելք չունենալու հետ կապված տնտեսական դժվարությունները, այլև ապահովել խոշոր եկամուտներ: Դա իր հերթին հանգեցրեց Հայաստանի և Ադրբեջանի պետական, այդ թվում՝ ռազմական բյուջեների միջև անհամաչափության առաջացմանը: Այս ամենը, զուգակցված Թուրքիայի և Ադրբեջանի կողմից Հայաստանի շրջափակմամբ, լուրջ սահմանափակումներ է ստեղծում Հայաստանի տնտեսության զարգացման համար:

Խնդիրը կարելի է դիտարկել ծով ելք ունեցող և տարածքային հակամարտություն ունեցող պետությունների համատեքստում: Այսպես, օրինակ, Կիպրոսի հյուսիսային հատվածը, որը 1974 թ. օկուպացվել է թուրքական զորքերի կողմից, և որտեղ գործում է ինքնահռչակ Հյուսիսային Կիպրոսի Թուրքական Հանրապետությունը, կազմում է Կիպրոսի միջազգայնորեն ճանաչված տարածքի շուրջ 36%-ը: Թեպետև թուրքական օկուպացիան բավական լարվածություն է առաջացնում հույն-թուրքական և թուրք-կիպրական հարաբերություններում, սակայն Կիպրոսի տարածքի ավելի քան մեկ երրորդի օկուպացիան հակամարտությանը չի հաղորդում այն աստիճան սրված ու թեժ բնույթ, ինչպիսին ունի արցախյան հակամարտությունը: Ծով ելք ունենալու գործոնը հաշվի առնելով՝ տարածքի 36%-ի օկուպացիան Կիպրոսին չի կարող զրկել կայուն զարգացման համար անհրաժեշտ կենսապայմաններից: Լինելով կղզային պետություն՝ Կիպրոսն օկուպացիայի հետևանքները կարող է մեղմել ծովային ուղիներով ինչպես միջերկրածովյան ավազանի, այնպես էլ այլ տարածաշրջանների պետությունների հետ ազատ և անխափան առևտրի շնորհիվ:

Համեմատության համար ուշագրավ է նաև վրաց-արխազական և վրաց-հարավօսական հակամարտությունների օրինակը: Մասնակի ճանաչում ստացած Աբխազիան և Հարավային Օսիան միասին կազմում են Վրաստանի տարածքի մոտ 18%-ը և զբաղեցնում են ԼՂՀ-ին գրեթե հավասար տարածք (մոտ 12.500 կմ²): Թեպետ Ռուսաստանի հետ քաղաքական, տնտեսական, իսկ հետագայում նաև ռազմական առճակատումը Վրաստանին մի քանի տարով զրկեց ռուսական շուկա մուտք գործելու հնարավորությունից և գործնականում նվազագույնի հասցրեց արխազական երկաթուղու վերագործարկման հավանականությունը, տնտեսական զարգացման տեսանկյու-

նից Վրաստանը աղետալի վիճակում չհայտնվեց: Ծով ելք ունենալու շնորհիվ Վրաստանը շարունակում է մնալ տարածաշրջանային մակարդակով զբոսաշրջային խոշոր կենտրոն և լինելով Հարավային Կովկասի միակ «ծովային դարպասը»՝ կարողանում է մի կողմից՝ տարանցման փաստի ուժով Հայաստանի և Ադրբեջանի հետ հարաբերություններում քաղաքական և տնտեսական դիվիդենդներ շահել, իսկ մյուս կողմից՝ սևծովյան ավազանի պետությունների միջոցով մշտական և անխափան կապ ապահովել ԵՄ-ի և ՆԱՏՕ-ի անդամ պետությունների հետ:

Արցախյան հակամարտության առանձնահատկությունների շարքում բերևս ամենակարևորներից մեկը դրա՝ սոսկ արցախյան հակամարտություն չլինելու փաստն է, ինչն ուղղակիորեն կապված է հայ-ադրբեջանական հարաբերությունների պատմության հետ: Որպես այդպիսին՝ հայ-ադրբեջանական առճակատումն ու թշնամանքն սկզբնավորվել են 1905-1918 թթ., այսինքն՝ հենց այն ժամանակահատվածում, երբ կովկասյան թաթարներն, Օսմանյան կայսրության գործուն աջակցությամբ, հեռանալով բացառապես կրոնական ինքնությունից, սկսեցին կոնսոլիդացվել և ձևավորվել որպես քաղաքական ազգ⁸: Որպես մինչ օրս առկա հակամարտության առաջին ցայտուն օրինակ հանդիսացող հայ-թաթարական բախումները (1905-1906 թթ.) տեղի ունեցան ոչ միայն Ղարաբաղում, այլև Չանգեզուրում, Նախիջևանում, Շարուր-Ղարալազյազում, Երևանում և Բաքվում, այսինքն՝ ուրվագծվեցին այն տարածքները, որոնց շուրջ հետագայում պետական մակարդակով պետք է տարածքային հավակնություններ ի հայտ գային⁹:

1918-1920 թթ. հայ-ադրբեջանական հարաբերությունների պատմությունը հստակ ցույց տվեց, որ Ադրբեջանի համար անընդունելի էր Հայաստան պետության և առհասարակ հայկական տարրի գոյությունը Անդրկովկասում, ինչի վառ վկայությունն էին բոլոր սահմանամերձ շրջաններում մշտական բախումների առկայությունը, Ադրբեջանի պետական աջակցությամբ և ֆինանսավորմամբ Բոյուք-Վեդիի, Շարուր-Նախիջևանի, Սուրմալուի, Կարսի, Չանգի-

⁸ Տես **Էլբակյան Է.**, Ադրբեջանի ապաֆաշիստականացումը՝ որպես խաղաղության բանալի, «Հայաստանի Հանրապետություն», 2014 հոկտեմբերի 7, թիվ 178 (5987):

⁹ Տես **Elbakyan E.**, A New Legal Approach Towards the Nagorno-Karabakh Conflict Peaceful Resolution, International Journal of Social Sciences, III(5), 2014, էջ 44:

բասարի շրջանների թաթարական բնակչության՝ ՀՀ-ի դեմ ուղղված ապստամբությունները¹⁰, Բաքվում, Նուխիում, Շամախիում, Բյուր-դամիրում և այլ վայրերում հայ բնակչության ջարդերը¹¹:

Այս զարգացումները ցույց են տալիս, որ Արցախն ընդամենը մեկն էր այն մի շարք շրջաններից, որոնց պատկանելությունն Ադրբեջանը փորձում էր վիճարկել: Նման մոտեցումը պահպանվեց նաև ներկայիս Ադրբեջանում, քանզի այն շարունակում է հավակնություններ դրսևորել ՀՀ-ի տարածքի նկատմամբ, ինչն ակնհայտ կերպով արտացոլվում է ադրբեջանական իշխանությունների կողմից պարբերաբար արվող հայտարարություններում: Օրինակ՝ 2015 թ. մարտի 19-ին Բաքվում Ադրբեջանի նախագահ Իլհամ Ալիևը Նովրուզ Բայրամի առթիվ արված ելույթում նշեց, որ «տարածքային ամբողջականության վերականգնումից» հետո «մենք՝ ադրբեջանցիներս, իհարկե, կվերադառնանք մեր հին հողերը՝ և՛ Իրավան (Երևան - Է. Դ.), և՛ Գյոյչա (Սևան - Է. Դ.), և՛ Չանգեզուր (Սյունիք - Է. Դ.): Դրանք մեր հին հողերն են: Երիտասարդ սերունդը ևս պետք է իմանա, որ մեր հողերը միայն այսօրվա անկախ Ադրբեջանի հողերը չեն: Մենք պարտավոր ենք վերադառնալ ու կվերադառնանք այդ հողերը»¹²: Այսինքն՝ երկրի նախագահի մակարդակով տարածքային հավակնություններ ներկայացնելը մեկ այլ պետության գրեթե ամբողջ տարածքի նկատմամբ ցույց է տալիս հակամարտության էութենական կողմերը:

Այս տեսանկյունից դիպուկ օրինակներ են ադրբեջանական ռազմական հռետորաբանության այլ դրսևորումները: Ադրբեջանական պաշտոնական լրահոսում Իլհամ Ալիևի, պաշտպանության նախարարներ Սաֆար Աբիևի և Չաքիր Հասանովի կողմից պարբերա-

¹⁰ Տես Թուրք-թաթարական խռովությունները, Հայոց պատմության հանրագիտարան, http://www.historyofarmenia.am/am/Encyclopedia_of_armenian_history_Turqtatarakan-xrovutyunner, հղվել է 04.09.2017 թ.:

¹¹ Տես **Ստեփանյան Գ.**, Հայերի կոտորածներն ու ինքնապաշտպանական մարտերը Բաքվի նահանգում 1918-1920 թվականներին, Պատմա-բանասիրական հանդես, № 3, էջք 31, 45:

¹² Президент Азербайджана Ильхам Алиев принял участие во всенародных празднествах по случаю Новруз байрамы, http://azertag.az/ru/xeber/Prezident_Azerbaidzhana_Ilham_Aliev_prinyal_uchastie_vo_vsenarodnyh_prazdnevstvah_po_sluchayu_Novruz_bairamy_VIDEO-840677, հղվել է 18.08.2017 թ.:

բար հնչեցվել են Հայաստանի՝ ոչ կենսունակ պետություն լինելու¹³, նրան միջազգային և տարածաշրջանային նախագծերից մեկուսացնելու¹⁴, հայերին քաղաքականապես և տնտեսապես ջախջախելու, մարտադաշտում պարտության մատնելու հնարավորությունների¹⁵ մասին հայտարարություններ: Այն, որ Ադրբեջանը չի թաքցնում, որ հայերն ադրբեջանցիների հիմնական թշնամիներն են¹⁶, և որ իշխանությունները կիրառում են «հարձակողական դիվանագիտություն»¹⁷, պարզ կերպով ցույց է տալիս, որ Ադրբեջանը չի կարող հաշտվել արցախյան հակամարտությունում ո՛չ գործող status quo-ի պահպանման, ո՛չ էլ փոխզիջումային լուծման հետ:

Եթե այս տեսանկյունից արցախյան հակամարտությունը համեմատենք Հարավային Կովկասի մյուս երկու հակամարտությունների հետ, ապա վերջիններս բոլորովին այլ բնույթ ունեն: Սկզբնապես ձևավորվելով և երկար ժամանակ գոյություն ունենալով որպես վրաց ու աբխազ և վրաց ու օս ժողովուրդների միջև գոյություն ունեցող ներպետական խնդիր՝ Վրաստանում Միխեիլ Սասակաշվիլի նախագահության շրջանում (2004-2013 թթ.) երկու հակամարտություններն էլ վերածվեցին ռուս-վրացական հակամարտության: Այնուամենայնիվ, Ռուսաստանի քաղաքականությունը հակամարտությունների հարցում սահմանափակվում է Աբխազիայի և Հարավային Օսիայի անկախության ու սահմանների պաշտպանությամբ. Ռուսաստանի ղեկավարությունը երբևէ հանդես չի եկել անվիճելիորեն վրացական համարվող հողերի պատկանելիության վիճարկման, Վրաստանի

¹³ Stu Azerbaijan leader unleashes anti-Armenia Twitter tirade, <http://www.hurriyetdailynews.com/azerbaijan-leader-unleashes-anti-armenia-twitter-tirade.aspx?pageID=238&niID=35078&NewsCatID=355>, հղվել է 25.08.2017 թ.:

¹⁴ Stu Strong Azerbaijan can speak any language with powerless Armenia - Ilham Aliyev, <http://www.news.az/articles/official/80740>, հղվել է 25.08.2017 թ.:

¹⁵ Stu **Liston E.**, Azerbaijan's president threatens war with Armenia via Twitter, <http://www.theguardian.com/world/2014/aug/07/azerbaijan-president-threatens-war-armenia-twitter>, հղվել է 25.08.2017 թ.:

¹⁶ Stu Closing Speech by Ilham Aliyev at the conference on the results of the third year into the “State Program on the socioeconomic development of districts for 2009-2013”, <http://en.president.az/articles/4423>, հղվել է 27.08.2017 թ.:

¹⁷ Stu Ilham Aliyev participated in an official reception marking the 20th anniversary of the restoration of state independence of the Republic of Azerbaijan, <http://en.president.az/articles/3327>, հղվել է 27.08.2017 թ.:

մեկուսացման, ռազմական օկուպացիայի մասին հայտարարություններով: 2012 թ. Վրաստանում «Վրացական երազանք» դաշինքի իշխանության գալուց հետո ռուս-վրացական տնտեսական հարաբերությունների վերականգնումը ցույց տվեց, որ ռուս-վրացական առճակատումը չունի այնքան խորքային թշնամական բնույթ, որքան հայ-ադրբեջանականը:

Արցախյան հակամարտության մյուս առանձնահատկությունն այսպես կոչված «միջազգային վերահսկելիության» բացակայությունն է: Արցախյան հակամարտության թե՛ պատերազմական, թե՛ հետպատերազմյան շրջանում Արցախի տարածքում երբևէ չեն տեղակայվել միջազգային խաղաղապահ ուժեր, ռազմական առաքելություններ կամ հակամարտության վերահսկողության այլ մեխանիզմներ: Միակ գործող կառույցը ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի 1997 թ.-ից գործող եռանախագահության ինստիտուտն է, որը կազմակերպում է նախագահների, արտաքին գործերի նախարարների մակարդակով հայ-ադրբեջանական հանդիպումներ և այցելում հակամարտող կողմերի զինված ուժերի շփման գիծ:

Իրադրությունը հարավկովկասյան մյուս հակամարտությունների պարագայում արմատապես տարբեր ընթացք է ստացել: Դեռևս 1993 թ. օգոստոսի 24-ին ՄԱԿ-ի Անվտանգության Խորհրդի № 858 բանաձևով ստեղծվել էր ՄԱԿ-ի Դիտորդական առաքելությունը Վրաստանում (UNOMIG), որը, կազմված լինելով 88 ռազմական դիտորդներից և քաղաքացիական անձանցից (կենտրոնակայանը գտնվում էր Սուխումում), հետևում էր 1993 թ. հուլիսի 27-ին հաստատված վրաց-աբխազական զինադադարի պահպանմանը¹⁸: Այս կառույցը գոյություն ունեցավ մինչև 2009 թ. հունիսի 15-ը, քանի որ ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդում Ռուսաստանը, կիրառելով վետոյի իր իրավունքը, դեմ արտահայտվեց դիտորդական առաքելության մանդատի պահպանմանը¹⁹: Բացի այդ, 1994 թ. հունիսին Ար-

¹⁸ Տես Историческая справка,

<http://www.un.org/ru/peacekeeping/missions/past/unomig/unomigbackgr.htm>, հղվել է 25.08.2017 թ.:

¹⁹ Տես Lynch C., Russia Vetoes Resolution on U.N. Peacekeepers in Georgia, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2009/06/15/AR2009061503047.html>, հղվել է 25.08.2017 թ.:

խագիայում տեղակայվեց ԱՊՀ խաղաղապահ կոնտինգենտը²⁰:

Հարավային Օսիայում, համաձայն 1992 թ. հունիսի 24-ին ՌԴ նախագահ Բորիս Ելցինի և Վրաստանի Պետական խորհրդի նախագահ Էդուարդ Շևարդնաձեի միջև ստորագրված Սոչիի համաձայնագրի, գործի դրվեց ռուս-վրաց-օսական խաղաղապահ ուժերի մեխանիզմը²¹: 1992-2009 թթ. Վրաստանում գործում էր նաև ԵԱՀԿ առաքելությունը, որն ակտիվորեն ներգրավված էր Հարավային Օսիայում ռազմական իրադրության մշտադիտարկման, խաղաղապահ գործունեության աջակցման, զինադադարի խախտումների ուսումնասիրության գործընթացում²²: 2008 թ. օգոստոսյան պատերազմի ավարտից շուրջ մեկ ամիս անց ձևավորվեց ԵՄԴ-ի ստորդական առաքելությունը Վրաստանում (EUMM), որը, կենտրոններ ստեղծելով Թբիլիսիում, Չուգրիդում, Սցխեթում և Գորիում, աշխատանքներ է տանում հսկամարտող կողմերի միջև վստահության ամրապնդման, զինված ուժերի շփման գծին հարակից շրջանների բնակչության կենսապայմանների բարելավման ուղղությամբ²³:

Սիջազգային վերահսկողության որոշակի մեխանիզմներ առկա են նաև այլ հսկամարտություններում: Այսպես, օրինակ՝ հնդկապակիստանյան հսկամարտության պարագայում դեռևս 1949 թ.-ից գործում է Հնդկաստանում և Պակիստանում ՄԱԿ-ի ռազմական դիտորդների խումբը (UNMOGIP)²⁴, Կոսովոյում՝ ՆԱՏՕ-ի խաղաղապահ ուժերը (KFOR)²⁵, իսկ իսրայելա-պաղեստինյան հսկամարտությունում որպես միջազգային ներկայացվածության յուրատեսակ օրինակ կարելի է դիտարկել Պաղեստինի անդամակցու-

²⁰ Stu **Lynch D.**, Russian peacekeeping strategies in the CIS: the cases of Moldova, Georgia and Tajikistan, King's College London, University of London, էջ 141:

²¹ Стu Соглашение “О принципах урегулирования грузино-осетинского конфликта”, <http://www.caucasica.org/docs/detail.php?ID=1329>, հղվել է 25.08.2017 թ.:

²² Стu **Stöber S.**, The Failure of the OSCE Mission to Georgia – What Remains?, *OSCE Yearbook 2010*, էջ 205, <http://ifsh.de/file-CORE/documents/yearbook/english/10/OSCE-2010-pdf-Gesamt%20mit%20Schrift.pdf>, հղվել է 25.08.2017 թ.:

²³ Стu Our Mandate, http://www.eumm.eu/en/about_eumm/mandate, հղվել է 25.08.2017 թ.:

²⁴ Стu United Nations Military Observer Group in India and Pakistan (UNMOGIP), <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/unmogip/index.shtml>, հղվել է 25.08.2017 թ.:

²⁵ Стu ACO - Allied Command Operations | KFOR, <http://www.aco.nato.int/kfor.aspx>, հղվել է 10.04.2017 թ.:

թյունը միջազգային որոշ կազմակերպություններին՝ Իսլամական համագործակցության կազմակերպությանը, Արաբական լիգային, Միջխորհրդարանական միությանը, ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ին, դիտորդի կարգավիճակը Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպությունում, Հեռահաղորդակցության միջազգային միությունում, Համաշխարհային փոստային միությունում և որ ամենակարևորն է՝ ՄԱԿ-ում:

Այսպիսով, պարզ է, որ արցախյան հակամարտությունում միջազգային կառույցների կամ օտարերկրյա պետությունների ռազմական ներկայացվածության (թե՛ խաղաղապահ ուժերի, թե՛ ռազմական դիտորդների մակարդակով) բացակայությունը զգալիորեն սահմանափակում է հակամարտության ընթացքի վրա այլ պետությունների և միջազգային կազմակերպությունների ազդեցության հնարավորությունը:

Ամփոփելով արցախյան հակամարտության առանձնահատկությունների քննությունը՝ կարող ենք եզրակացնել, որ արցախյան հիմնախնդիրը թե՛ ծագման պատճառներով, թե՛ պատմական զարգացումներով, թե՛ արդի կոնֆիգուրացիայով, թե՛ Հայաստանի ու Ադրբեջանի համար իր ռազմավարական նշանակությամբ էապես տարբերվում է այլ հակամարտություններից: Ուստի՝ չլինելով բացառապես տարածքային վեճ և հանդես գալով որպես բազմաթիվ փոխկապակցված տարրերից բաղկացած համալիր խնդիր՝ արցախյան հակամարտությունը չի կարող ի սպառ լուծվել ո՛չ գործող status quo-ի պահպանման, ո՛չ փոխադարձ զիջումների միջոցով:

Բանալի բառեր- *Հայաստան, Ադրբեջան, Արցախ, աշխարհաքաղաքականություն, Հարավային Կովկաս, համեմատական վերլուծություն*

ЭРИК ДАВТЯН - СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ АРЦАХСКОГО ВОПРОСА: ОБЪЯСНЯЯ СУЩНОСТЬ КОНФЛИКТА

В данной статье выявляются особенности нагорно-карабахского конфликта, на основе которых можно объяснить существенные стороны конфликта. Для достижения этой цели применяется метод сравнительного анализа нагорно-карабахского и других конфликтов мира. В конце делается вывод, что нагорно-карабахский конфликт, содержащий целый комплекс

взаимосвязанных элементов, в значительной степени отличается от других конфликтов мира и, не являясь исключительно территориальным спором, не может разрешиться посредством сохранения статус кво или взаимных уступок.

***Ключевые слова:** Армения, Азербайджан, Нагорный Карабах, геополитика, Южный Кавказ, сравнительный анализ*

ERIK DAVTYAN - THE COMPARATIVE ANALYSIS OF THE ARTSAKH ISSUE: EXPLAINING THE ESSENCE OF THE CONFLICT

The article aims at discovering the main features of the Nagorno-Karabakh conflict that are key to understanding the essence of the conflict. In order to reach this goal, a comparative analysis is applied between this and some other conflicts. At the end, it is concluded that the Nagorno-Karabakh conflict is not solely a territorial dispute, but a complex of several interrelated components that make the conflict quite different from other ones. The paper concludes that neither the current status quo, nor the compromised option is applicable for this conflict.

***Key words:** Armenia, Azerbaijan, Nagorno-Karabakh, geopolitics, South Caucasus, comparative analysis*

Բովանդակություն

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Աննա Բաբայան

«ԽՈՋԱԼՈՒԻ ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ»
ԱԴԻԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՄԻՖԻ ՇՈՒՐՋ..... 3

Անուշ Ամիրբեկյան

ԼԵՈՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱՔԱՂԻ ՁԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐԻ
ՄԻԱՎՈՐՄԱՆ ԸՆԹԱՅՔԸ 1991 Թ. ՀՈՒՆԻՍԻՑ
ՄԻՆՉԵՎ 1992 Թ. ՄԱՅԻՍ 22

Էրիկ Դավթյան

ԱՐՑԱԽՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴՐԻ ՀԱՄԵՄՏԱՏԱԿԱՆ
ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ. ԲԱՑԱՏՐԵԼՈՎ
ՀԱԿԱՍԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ..... 37

ԲԱՆԱԿ ԵՎ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Արծրուն Հովհաննիսյան

ԱԹՄ-ՆԵՐԻ ԴԵՐՆ ՈՒ ԿԻՐԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՐԴԻ
ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐՈՒՄ..... 49

Սերոբ Բազիկյան

ՉԺՈՒԳԵ ԼՅԱՆԻ ՌԱԶՄԱՐՎԵՍՏԸ..... 70

Էդգար Էլբակյան

ՊԲ 23524 ՉՈՐԱՄԱՍԻ ՄԱՍՆԱԿՅՈՒԹՅՈՒՆԸ 2016 Թ.
ԱՊՐԻԼՅԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ..... 84

Վլադիմիր Պողոսյան

ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԲԱՆԱԿԻ ՉՈՐՐՈՐԴ
ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆՆ ԱՊՐԻԼՅԱՆ ՄԱՐՏԱԿԱՆ
ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՕՐԵՐԻՆ..... 93

ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԵՎ ԳԼՈՔԱԼ ՉԱՐԳԱՅՈՒՄՆԵՐ

Վարուժան Գեղամյան

«ՆՈՐ ՌԵԻՍԻ ԺԱՄԱՆԱԿԸ». Ռ. Թ. ԷՐԴՈՂԱՆԻ ԱՆՉԻ
ՊԱՇՏԱՄՈՒՆՔԸ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԹՈՒՐՔԻԱՅՈՒՄ..... 101

Վիկտոր Բոչարով
 ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՍԱՐԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ.
 ՆՈՐ ՀՈՐԻՉՈՆՆԵՐ 112

Էդգար Էյբսկյան
 ԹՈՒՐԲԻԱՅԻ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵԳԻՊՏՈՍԻ ՀԵՏ
 «ԱՐԱԲԱԿԱՆ ԳԱՐՆԱՆ» ՀԱՄԱՇԱՐՈՒՄ 118

ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ

Ալվինա Աղաբաբյան
 ՂԱՐԱԲԱՂՅԱՆ ՇԱՐԺՄԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ԱՐՁԱԳԱՆՔՆԵՐԸ
 ԽՈՐՀՐԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱՄԻՈՒԹԵՆԱԿԱՆ ՍԱՄՈՒԼՈՒՄ..... 141

Սամվել Մարտիրոսյան
 ԱԴԻԲԵՋԱՆԻ ՀՆԱՐԱՎՈՐ ՀԱՔԵՐԱՅԻՆ
 ՆԵՐՈՒԺԻ ՄԱՍԻՆ 165

Գավիթ Ջամալյան
 ԱԴԻԲԵՋԱՆԻ ՀԵՏ ՀԱԿԱՍԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԲՆՈՒՅԹԸ.
 ՃՇԳՐԻՏ ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՂ ԵԶՐՈՒՅԹՆԵՐԻ
 ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅԱՆ ՇՈՒՐՁ 171

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԳՀ ԼԱԲՈՐԱՏՈՐԻԱ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ՄՏՐԱՏԵՊ

*Տարեկան ամփոփիչ հանրապետական գիրաժողովի
հոդվածների ժողովածու*

1(1)

Համակարգչային ձևավորումը՝ Կ. Չալաբյանի
Կազմի ձևավորումը՝ Ա. Աղաբաբյանի
Սրբագրումը՝ Ա. Աղաբաբյանի

Տպագրված է «ՄԻՍՄԱ» ՍՊԸ-ում:
ք. Երևան, Հանրապետության 49, 7/1

Ստորագրված է տպագրության՝ 18.07.2018:
Չափսը՝ 60x84 ¹/₁₆: Տպ. մամուլը՝ 11.25:
Տպաքանակը՝ 150:

ԵՊՀ հրատարակչություն
ք. Երևան, 0025, Ալեք Մանուկյան 1
www.publishing.am